

انتظارات افسار مختلف از روحانیون

ابراهیم فتحی *

ربابه فتحی **

چکیده

انقلاب اسلامی ایران عامل بسیار مهم در تغییرات بنیادی‌ای بوده که در پی آن حکومت دینی در ایران برقرار شد. در سال‌های نخستین دهه چهارم انقلاب اسلامی نیز جامعه ایران با تغییرات بسیار گسترده روبه‌رو بوده است. عواملی چون وسایل ارتباط جمعی از قبیل اینترنت، ماهواره و... و رشد تحصیلات و حضور نسل جوان دارای ارزش‌های بیشتر مادی و گروه‌های مرجع دیگر و عصر اطلاعات سبب بروز تغییر انتظارات مردم از نقش‌های موجود در جامعه شده است. در این پژوهش انتظارات دینی مردم از روحانیون و چهار عامل (فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی) مؤثر بر انتظارات دینی مردم از روحانیون مورد بررسی قرار گرفته است. از میان مقوله‌های شاخص انتظارات دینی، رعایت احکام شرعی با ۶۴ درصد رتبه اول را به خود اختصاص داده است یعنی روحانیون خود عامل به آن چه تبلیغ می‌کنند هستند. عامل فرهنگی، انتظارات اقتصادی، انتظارات اجتماعی و شاخص‌های سیاسی - به ترتیب، از لحاظ اهمیت - در برآوردن انتظارات دینی مردم در رتبه اول تا چهارم قرار دارند.

کلید واژه‌ها

انتظارات از روحانیون، انتظارات فرهنگی، انتظارات اقتصادی، انتظارات دینی، انتظارات اجتماعی و سیاسی.

۱. مقدمه

در ادبیات علوم اجتماعی نقش (role) عبارت است از مجموعه الگوهای رفتاری مورد انتظار و مسئولیت‌ها و مزایای مربوط به یک پایگاه اجتماعی خاص (رابرتسون، ۱۳۸۵). اگر در یک نظام اجتماعی، موقعیت‌های اجتماعی به‌طور متفاوت ارزیابی شوند، یعنی از نظر اهمیت و ارزش درجه‌بندی شوند در آن صورت پایگاه اجتماعی به وجود می‌آید (رفع‌پور؛ ۱۳۷۸). حقوق و تکالیف مربوط به هر نقش اجتماعی سیال است؛ برای مثال، نمی‌توان گفت که نقشی همچون نقش پدری از ده هزار سال قبل تاکنون وظایف و انتظارات ثابتی داشته است. اگر از همین دید به نقش روحانیون نگاه کنیم، باید بگوییم که انتظار از این نقش نیز ثابت نیست و در طول زمان می‌تواند دچار تغییر و تحول شود. مسئله این مقاله شناخت تغییر و تحول نقش و نیز شناخت انتظارات برآمده از آن نقش‌ها بر حسب تغییر شرایط و مقتضیات زندگی اجتماعی است. شناخت تغییر و تحول انتظارات گروه‌های مختلف اجتماعی می‌تواند بازتاب دهنده تغییرات اجتماعی کلان‌تر یک جامعه باشد و یا خود تغییر و تحولات مربوط به انتظارات گروه‌های اجتماعی، تغییرات اجتماعی کلان‌تری را موجب شود.

با پیروزی انقلاب اسلامی، تغییرات بنیادینی در عرصه‌های گوناگون جامعه به ویژه در ساخت سیاسی و حکومتی بوقوع پیوست. از جمله این تغییرات، تأسیس حکومت دینی و به تبع آن، ورود رسمی روحانیون به عرصه قدرت سیاسی و پذیرش منصب‌های تقنینی، قضایی و مدیریتی از سوی آنان بود. به عبارت دیگر، روحانیون وارد فضاهایی تقنینی و مدیریتی‌ای شدند که با انتظارات مرسوم و سنتی آن زمان مردم از روحانیت فاصله داشت و به تدریج باید تلاش می‌کردند تا این نقش جدید را در افکار و فرهنگ عمومی جامعه نهادینه کنند. البته، پیش از مشروطه حوزه قضایی از مناصب روحانیت به حساب می‌آمد ولی پس از انقلاب، روحانیت به صورت رسمی نیز مدیریت و اداره این بخش را عهده‌دار شد. در زمان قاجار تعامل عالمان و روحانیون با حاکمان بر اساس مقاومت منفی (همکاری با پادشاهان در حد واجبات نظامی) انجام می‌شد ولی از زمان قراردادهای استعماری، این مقاومت منفی به فعالیت رقابت‌آمیز تبدیل شد. به عبارت دیگر، در عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی فعالانه حضور داشتند گرچه رهبران دینی پس از جریان مشروطه دوباره به مقاومت منفی روی آوردند، اما بار دیگر و پس از انقلاب وارد عرصه‌های اجتماعی و سیاسی شدند. از همان زمان حضور روحانیون در مناصب سیاسی و اجرایی مخالفان، منتقدان و مدافعانی در بین برخی مراجع دینی و دانشگاهی داشت. هر یک از این دیدگاه‌ها، در دفاع از دیدگاه خود به مبانی دینی، اجتماعی و تاریخی متوسل می‌شدند. گویا در دوران پس از انقلاب دیدگاهی که موافق حضور روحانیون در مناصب سیاسی و اجرایی بود، بیش از دیگر دیدگاه‌ها تحقق یافته است.

اکنون پس از سپری شدن سه دهه از انقلاب اسلامی و در سال‌های آغازین دهه چهارم، جامعه ایرانی دچار تغییرات اجتماعی گسترده‌ای شده است. ورود وسایل ارتباط جمعی مختلف، رشد تحصیلات، ورود نسل جوانی که به‌طور مستقیم در پیروزی انقلاب و پیشبرد جنگ نقشی نداشته‌اند، اولویت یافتن ارزش‌های مادی در مقایسه با ارزش‌های معنوی دهه اول انقلاب (رفع‌پور، ۱۳۸۰) ورود گروه‌های مرجع جدید و در مجموع، زندگی در عصری که برخی جهانی شدن یا آنچه برخی «عصر اطلاعات» می‌نامند، موجب می‌شود تا مطالعه رابطه جامعه و روحانیون ضروری‌تر به نظر رسد؛ چرا که از منظر جامعه‌شناختی، وقوع تغییرات اجتماعی بر تغییر انتظارات گروه‌های مختلف اجتماعی از نقش‌های موجود در جامعه تأثیر می‌نهند. لازم است روحانیون این انتظارات را بشناسند و بهترین پاسخ را فراهم نمایند تا این گروه‌های اجتماعی به خاطر نیازهای معنوی و فطری شان جذب معنویت‌های کاذب نشوند. و گروه‌های ضد فرهنگ اسلامی از این خلاء به نفع خود بهره برداری نکنند.

مطالب مقاله حاضر اخذ شده از پژوهشی است که در آذرماه ۱۳۸۹ در سطح ملی با یک نمونه ۱۵۴۲۱ نفری در میان افراد ۱۸ سال و بالاتر ساکن مراکز استان‌ها - توسط مرکز مطالعات اجتماعی و فرهنگی دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم - به اجرا درآمده است.

۲. پیشینه پژوهش

۱. محمد شیرازی در کتاب، نقش روحانیت در سرنوشت مردم^۱ روحانیت را نماینده اسلام و بیان‌کننده قوانین و نظام‌های آن می‌داند. نویسنده بیان می‌کند که اسلام دینی است که برای مردم زندگی سعادت‌مندی در دنیا و در آخرت را به ارمغان می‌آورد می‌سازد. پس نیاز جامعه به روحانیت به معنای نیاز آن به سعادت خویش است (شیرازی، ۱۳۵۱).

۲. عمادالدین باقی در کتاب کاوشی درباره روحانیت به مسایل^۲ حوزه و روحانیت پرداخته است. این اثر شامل دو بخش است: در بخش اول به ضرورت وجود روحانیت و مسایل فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها درباره روحانیت و در بخش دوم به بررسی و مقابله دو روش در حوزه تقلید یعنی اجتهاد، جمود و جهالت در برابر پویایی و آگاهی و فکر در مقابل ذکر و خط و روش تکفیر و ترور شخصیت در برابر مصلحین و روشن‌فکران مذهبی پرداخته است.

نویسنده با دلایل عقلی ضرورت وجود روحانیت و پیدایش و شکل‌گیری روحانیت را

۱. شیرازی، محمد (۱۳۵۱)، نقش روحانیت در سرنوشت مردم، قم: انتشارات پیام اسلام.

۲. باقی، عمادالدین (۱۳۶۴)، کاوشی درباره روحانیت، تهران: بی‌نا.

ضروری دانسته است. دلایل عقلی وجود روحانیت از نظر این نویسنده عبارتند از:

الف) بشر دارای دو بعد روحانی و جسمانی، مادیات و معنویات است، معنویات مهاری است بر مادیات و مادیات را در استخدام منافع و مصالح بشریت می‌گیرد. بشر بدون معنویت به پایان غم‌انگیز پوچی و پوچ‌گرایی و یأس می‌رسد.

ب) بدیهی است که بقا، دوام، رشد و توسعه هر مکتب، مذهب، فرهنگ، فن، صنعت و علمی به وجود مروجان، حاملان، عالمان، عاملان و وارثان آن وابسته است که آن فرهنگ یا صنعت را نسل به نسل و سینه به سینه انتقال دهند؛

ج) ضرورت وجود علما و روحانیون به ضرورت امامت باز می‌گردد. امامت یک اصل عام است. امامت و رهبری خود ودیعه الاهی است که در دستگاه خلقت نهاده شده است.

طبقه علما در اسلام همراه با اسلام تولد یافته و به عبارتی همزاد با اسلام بوده‌اند. در عصر نبی اکرم و ائمه اطهار : مردم مسایل شرعی را به طور مستقیم از پیشوای معصوم یا از نواب و نمایندگان آن‌ها اخذ می‌کردند و علوم فقهی از گستردگی برخوردار نبود. پیامبر ﷺ نمایندگان را برای بیان احکام و آیین اسلام به میان امت‌ها و ملت‌های دیگر می‌فرستاد همانند فرستادن جعفر بن ابیطالب به حبشه. پیامبر سپاه‌هایی از مبلغین حافظ قرآن کریم و احکام و احادیث را برای بیان حلال و حرام خدا به قبایل می‌فرستاد، ولی برخی به مراجع دینی متعرض می‌شدند که چرا جهاد در جوار پیامبر ﷺ را ترک کرده و به این امر اشتغال دارند؛ آیه‌ای نازل شد و لزوم این تفکیک و ماندن را تأیید نمود (وما كان المؤمنون لينفروا كافةً فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين و لينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم لعلهم يحذرون) (توبه: ۱۲۲). این آیه مؤید این مطلب است که گروهی باید متخصص در دین باشند و به همین جهت این آیه دلیل جواز تقلید نزد برخی از علما به شمار آمده است. شاهد دیگر از قرآن کریم آیه شریفه (فاستلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون) است همچنین به روایات و سیره پیامبر و ائمه : نیز مم اشاره شده است (باقی، ۱۳۶۴)

۳. مدیریت نشر آثار دفتر مقام معظم رهبری در کتاب نقش‌های فرهنگی روحانیت به «میزان شناخت جامعه از حوزه»، «نیازهای جامعه»، «توقعات مردم» و «مسئولیت روحانیت» پرداخته است.

نقش‌های فرهنگی روحانیت

حوزه، در ابعاد گوناگون فرهنگ کشور، تأثیرگذار بوده است.

الف) ایرانیان، مردمی دین‌خواه و دیندارند و تفسیر و بیان دینی خود را از روحانیت فرا می‌گیرند. سخن و نوشته آنان را گفته صاحب شریعت می‌شمرند و بر آن مبنا، باورها و رفتارهای خود را سمت و سو می‌بخشند. این واقعیت، نقش دوگانه عالمان و مبلغان را

می‌نمایند. از یک سو در برابر اولیای دین، که تفسیر سخن ایشان می‌کنند و از دیگر سو، در برابر جامعه متدین کشور که درون و برون خویش را با گفته‌های روحانیت، نظم و نسق می‌دهند.

ب) روحانیت، روحانیت، مدافع باروری دیانت و شریعت در جامعه دینی است و در تهاجم و شبیخون فرهنگی، فرهنگ دینی را، پاس می‌دارد و در جایگاه یک متکلم دینی تلاش می‌ورزد تا از ارزش‌ها و باورهای شریعت دفاع می‌کند و از رسوخ و نفوذ اندیشه و ارزش‌های مهاجم، جلوگیری کرده و به مرزبانی از فرهنگ دینی پردازد.

ج) اسلام انقلابی، فرهنگ نویی را پرورد و نام ایران را به عنوان پرچمدار اسلام معارض و مهاجم بلندآوازه ساخت. این رخداد بزرگ تاریخی، برای روحانیت، نقش فرهنگی دیگری با عنوان تدوین ترویج فرهنگ انقلاب اسلامی آفرید.

میزان شناخت جامعه از حوزه

جامعه شیعی ایران از دیرباز، به روحانیت علاقه و ارادت داشته‌اند، ایشان را مطاع و کلام آنان را فصل الخطاب می‌انگارند، اما اینطور می‌نماید با این همه از چند و چون کارایی و کارآمدی حوزه، بی‌اطلاع و یا کم‌اطلاع است.

جامعه اسلامی، در ابعاد گوناگون، نیازمند روحانیون باتجربه و کارا بوده و هست. از مشاغل سنتی روحانیت، همچون امام جماعت، خطابه و منبر، تبلیغ احکام دین و... تا مناصب نوظهور که با پیروزی نهضت، در فرادید روحانیت نهاده شد. جامعه انتظار دارد که روحانیون مؤثر کارآمد، عهده‌دار این مشاغل باشند و به تعهدات الهی و اجتماعی خود پایبند باشند. در دوره انزوای روحانیت از مدیریت اجتماعی، حوزه مصونیت نسبی داشت و چندان به کار گرفته نمی‌شد، تا کارایی‌اش ارزیابی شود و نقد آن، به عیارسنجی ناقدان درآید. اما اینک، با پیروزی انقلاب و تأسیس نظام اسلامی، مجال‌های ظهور و بروز خلاقیت و توانمندی، فراوانند و سوگمندان، جای ابراز این دریغ وجود دارد که تعداد روحانیون کارا، با نیازهای اجتماعی برابری نمی‌کند و تأسف آمیزتر آن که پس از گذشت سه دهه از انقلاب، هنوز این خلاء جبران نشده و راه کارهای روشنی برای رفع آن، در فراراه رویت می‌شود.

حجم عظیم نیازهای مترکم، ایجاب می‌کند که حوزه، تمامی توانایی و امکانات خود را در راه تربیت روحانیون متناسب با نیازهای مختلف اجتماعی، بسیج کند، نیازهای جامعه را ارزیابی کرده و مطابق با آن، به جذب و تربیت طلاب فاضل و متعهد پردازد.

جامعه، از روحانی انتظاراتی دارد و متوقع آن است که در فرایده لباس و شمایل ظاهر او، آگاهی دینی و کارشناسی مذهبی، با تدین و تخلق به ارزش‌های الهی و معنوی همراه باشد و تنها در لباس و مظاهر او را متفاوت نبیند در دانش و منش نیز متمایز باشد.

حوزه، در برابر جامعه انقلابی، متعهد و مسئول است. بایستی نیازها و اقتضائات آن را دریابد و سازمان روحانیت را با آن نیازها و اقتضائات تطبیق داده و در این برهه از زمان، حضوری متناسب از خود نشان دهد (مدیریت نشر آثار دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵).

۴. موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) سلسله سخنرانی‌های آیه الله مصباح را در قالب کتابی با عنوان مباحثی دربارهٔ حوزه در سه بخش چاپ کرده است. بخش اول دربارهٔ اسلام و روحانیت است. که در این بخش آمده است که همه ما معتقدیم اسلام، دینی کامل است و تمام نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها را تأمین می‌کند. از لحاظ مبانی عقیدتی و فکری نیز بسیار محکم و استوار است. اسلام جامع‌ترین و کامل‌ترین نظام ارزشی را به دنیا عرضه داشته است. آنچنان که در هیچ دین و مسلکی یافت نمی‌شود. هماهنگی این دین با فطرت انسان‌ها جاذبه‌ای خاص دارد، به خلاف دیگر ادیان که کم و بیش انحرافات از مسیر فطرت پیدا کرده‌اند و از این جاذبه برخوردار نیستند هم‌چنین اسلام، از لحاظ قوانین حقوقی و مسائل سیاسی و بین‌المللی، دارای مناسبتی بسیار غنی است که دیگر ادیان و مذاهب فاقد هستند. اسلام یک رحمت فراگیر است که برای همه انسان‌ها در اقطار زمین و در همه زمان‌ها نازل شده است و ابلاغ این رسالت پس از سلسله انبیاء و ائمه معصومین : برعهده علما که وارثان انبیا هستند، گذاشته شده است.

آشنایی با وضع زمان و نیازهای جامعه و عوامل مخربی که در داخل و خارج از جامعه بر ضد اسلام فعالیت می‌کنند و شناخت راه مبارزه با آنها و موضع‌گیری در مقابل آنها یک ضرورت برای سازمان روحانیت است (مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۶).

۵. مؤسسه فرهنگی دین‌پژوهی بُشری در ادامه تدوین مجموعه متون و اسناد روحانیت (جلد ۳۲) با عنوان «هویت جامعه روحانیت (شأن و منزلت)» به رابطهٔ روحانیت و دولت‌ها از صفویه تا قاجار و شأن و منزلت روحانیت در میان مسلمانان و دیگر ادیان پرداخته است.

گردآوردندگان این اثر معتقدند که دوران صفویه (۹۰۷ - ۱۱۳۵ ق) یکی از نقاط عطف بارز تاریخی مذهبی ایران است؛ زیرا شاهد ارتقای تشیع دوازده امامی و درآمیختگی عملی ایران و تشیع در قالب مذهبی - ملی است. ارتقاء تشیع و استقرار آن به عنوان مذهب رسمی در سده دهم هجری، (سده شانزدهم میلادی)، چیزی جز تثبیت روندی که شرایط آن طی سده‌ها فراهم شده بود، نیست.

به اعتقاد نویسندگان این اثر، با سقوط صفویه، مهم‌ترین تحول، گسسته شدن پیوند روحانیت با دولت بود، افغان‌های سنی‌مذهب و نادرشاه کوشیدند تا آیین شیعه را از حکومت و دولت دور نگه دارند و آن را از حالت دین ملی خارج سازند. بنابراین، مذهب شیعه در ایران، سلسله حامی خود را از دست داد. فاتحان افغان در دوران کوتاه و ناپایدار حکومت

خود سعی می‌کردند تا کنترل خود بر کشور را از طریق جلب نظر موافق دولت عثمانی و حتی طرح ادعای رساندن نسب به قریش مشروعیت بخشند.

نفوذ روحانیون در دبار از دوره شاه اسماعیل اول مشروع می‌شود و آنان در عصر شاه طهماسب تا اوایل دوره شاه عباس اول در اوج قدرت قرار دارند. اما پس از آن تا زمان شاه سلیمان به تدریج از قدرت و نفوذ آنها کاسته شد. در مجموع قدرت و احترام علما در عصر صفوی در مقام مقایسه با دوره‌های پیشین به شدت افزایش می‌یابد. بخشی از قدرت سیاسی با پشتوانه مالی لازم مانند مالیات در مورد زمین‌های تیول، سازمان اوقاف و... از طرف دولت به روحانیت شیعه واگذار شده است. روحانیت شیعه در نظام سلطنتی صفویه، کارکردهای مهمی برای نظام جامعه آن روز از خود بر جای گذاشت. وحدت اجتماعی را تضمین کرد، از نظم سیاسی - مذهبی مورد نظر نظام حمایت نموده و با ایفای وظیفه تبلیغی، ارشادی، افکار و کنش اجتماعی را جهت داده و کنترل اجتماعی را با کمک دولت در دست گرفت.

گردآورندگان این اثر بر این باورند که در میان پیروان ادیان بزرگ و کوچک - چه آسمانی و چه غیر آسمانی - غالباً طبقه خاصی به نام «روحانی» بوده که موقعیت و وظایف مخصوص داشته و همواره از مزایای مالی و اجتماعی برخوردار بوده است. روحانیون در این گونه جوامع کم و بیش طبقه‌ای ممتاز در میان طبقات دیگر و عنصر مؤثری در سازمان طبقاتی جامعه بوده‌اند. دریافت این معنا برای کسانی که با تاریخ، بویژه تاریخ ادیان و تحقیقات جامعه‌شناسان سر و کار دارند بسی آسان و روشن است. حتی مشاهده‌کننده دقیق و آشنا می‌تواند با بررسی اوضاع و احوال بسیاری از جوامع معاصر، این مطلب را دریابد و نمونه‌های زنده و گوناگون آن را به خوبی بشناسد. این کتاب به حضور قوی روحانیون در جنبش تنباکو و نوعی قدرت‌نمایی در مقابل حکومت اشاره دارد که روحانیان توانایی خود را در بسیج مردم به پادشاهان قاجار نشان دادند (مؤسسه فرهنگی دین‌پژوهی بُشری، ۱۳۸۳).

۶. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی در کتاب روحانیت و حوزه‌های علمیه از دیدگاه امام خمینی نقش روحانیت را به این صورت بیان می‌دارد.

در این کتاب آمده است که حوزه‌های روحانیت محل تدریس و تعلیم و تبلیغ و رهبری مسلمانان است. جای فقهای عادل و فاضل و مدرسین طلاب است. جای آنهاست که امانت‌دار و جانشین پیغامبران‌اند. محل امانت‌داری است و روشن است که امانت‌الاهی را نمی‌توان به دست هر کس سپرد. روحانیون مظهر اسلام و مبین قرآن و مظهر نبی اکرم‌اند. مردم به دین اسلام و به علمای اسلامی علاقه دارند. علما از صدر اسلام تا امروز که از خودشان چیزی ندارند؛ آنها قوانین اسلام و قوانین وحی را به مرم ابلاغ می‌کنند. هدف مراجع عظام و روحانیون در هر جا یکی است؛ پشتیبانی از دین مقدس اسلام و قرآن کریم و

طرفداری از مسلمین مردم ایران نیز به روحانیون علاقه دارند و هر کمکی که روحانیون بخواهند به آنها می‌دهند و کمک خارجی احتیاجی ندارند. مردم به عنوان این که اینها معرف اسلام هستند و به عنوان این که روحانیون خدمت‌گزار اسلام هستند آنها را می‌پذیرند.

این وظیفه مأمورین الهی است که در دنیا آمده‌اند برای این که بشر را از این عالم به عالم بالا ببرند و یک وظیفه هم روحانیون ملت‌ها دارند، روحانیون مسیح، مسلم، یهود، و آن وظیفه تبعیت تام از پیغمبرها و آنها که آمدند برای تربیت بشر و برای صلح و صفا بین تمام افراد بشر. روحانیون در مرتبه اول واقع‌اند برای تحقق دادن به آرمان‌های انبیا که همان وحی الهی است. روحانیون یک وظیفه الهی دارند که این وظیفه الهی بالاتر از آن وظایفی است که دیگر مردم دارند (امام خمینی، ج ۱۱: ۴۰۶-۴۰۷، سخنرانی در جمع کشیش‌های مسیحی).

از جمله در این کتاب به این نکته اشاره شده است که یکی از مسائل مهمی که به عهده علما و فقها و روحانیت است، مقابله جدی با دو فرهنگ ظالمانه و منحط اقتصادی شرق و غرب و مبارزه با سیاست‌های اقتصاد سرمایه‌داری و اشتراکی در جامعه است:

آن چیزی که روحانیون هرگز نباید از آن عدول کنند و نباید با تبلیغات دیگران از میدان به در روند، حمایت از محرومین و پابرنه‌هاست؛ چرا که هر کسی از آن عدول کند از عدالت اجتماعی اسلام عدول کرده است ما باید تحت هر شرایطی خود را عهده‌دار این مسئولیت بزرگ بدانیم و در تحقق آن اگر کوتاهی بنماییم، خیانت به اسلام و مسلمین کرده‌ایم (امام خمینی، ۱۳۸۴، ج ۲۲: ۹۹-۱۰۰).^۱

۳. چارچوب مفهومی

در این قسمت به طور مختصر به برخی از دیدگاه‌های جامعه‌شناسی در زمینه نقش اجتماعی اشاره می‌کنیم در این راستا به نظر دو نظریه پرداز مکتب «کنش متقابل نمادین» می‌پردازیم: مکتب کنش متقابل نمادی بر نقش جامعه در شکل‌گیری نقش تأکید می‌ورزد. چارلز هورتن کولی (Charls Horton) یکی از نظریه پردازان این مکتب، معتقد است که آگاهی یک شخص از خودش بازتاب افکار دیگران درباره اوست. پس به هیچ وجه نمی‌توان از خودهای جداگانه و بی‌ارتباط سخن گفت. به عبارت دیگر خود در یک فراگرد اجتماعی مبتنی بر ارتباط اجتماعی پدید می‌آید و در آگاهی شخص بازتاب می‌یابد. از مهمترین واژه‌هایی که کولی جهت بیان تأثیرات جامعه بر شکل‌گیری هویت فردی به کار برد مفهوم

۱. (پیام به ملت ایران در تاریخ ۱۳۶۷/۴/۲۹).

«خودآینه‌سان»^۱ است. این مفهوم از سه عنصر تشکیل شده است: «ظاهر ما به چشم دیگری چگونه می‌آید؛ داوری او درباره ظاهر ما چیست؛ و چه احساسی از خود برای ما پدید می‌آید» (کوزر، ۱۳۶۹: ۴۱۰).

همان‌طور که در این فرایند مشاهده می‌شود، فرد، تصویر یا احساس خود را درباره خودش از داوری دیگران اخذ می‌کند. خودآینه‌سان در واقع، اجتماع آینه است. فرد خود را در این آینه می‌بیند و طبق آن آینه بتدریج چستی خود را شکل می‌دهد. به تعبیری فرد خود را در آینه دیگران می‌بیند و می‌شناسد. فرایند جامعه‌پذیری از جمله فرایندهایی است که مورد تأکید نظریه پردازانی همچون کولی قرار گرفته است. جامعه‌پذیری فرایندی است که انسانها با آن شیوه‌های زندگی جامعه‌شان را یاد می‌گیرند؛ شخصیتی کسب می‌کنند و آمادگی عمل به عنوان یک عضو در جامعه‌شان کسب می‌کنند (کوزر، ۱۳۷۲: ۷۴) این فرایند به فرد اجازه می‌دهد تا به پیش‌بینی انتظارات دیگران از خود و شکل دادن به رفتار بر طبق آن انتظارات بپردازد.

جورج هربرت مید^۲ هم از دیگر نظریه‌پردازان کنش متقابل نمادی بود. او به شکل جزئی‌تری به موضوع نقش‌پذیری (Role-taking) و نقش جامعه در شکل‌گیری خود (Self) پرداخت. یکی از مواردی که در فرایند جامعه‌پذیری مورد توجه مید قرار گرفت، بازی‌های کودکان بود. او بازی‌ها را به دو دسته ساده و پیچیده تقسیم کرد. در بازی‌های ساده عمدتاً دو نقش وجود دارد و بازی‌های پیچیده نیز چند نقشی هستند. کودکان در این نوع بازی‌ها خود را به جای دیگری قرار می‌دهند و انتظار مترتب بر هر نقش را یاد گرفته و درونی می‌سازند. از طریق نقش‌پذیری فرد می‌تواند انتظارات دیگران را پیش‌بینی کند. مید برای تشریح دیدگاه‌های خود از دو مفهوم «دیگران عام»^۳ و «دیگران مهم»^۴ استفاده کرد. منظور از دیگران عام، کل اجتماع یا کل بازیگران موقعیت‌های اجتماعی هستند. دیگران عام انتقال‌دهنده انتظارات مشترک^۵ و دیگران مهم نیز برخی از افراد هستند که نظر آنان برای فرد مهم ارزیابی می‌شود. در واقع، فرد تلاش می‌کند تا توجه بیشتری به انتظارات گروه اخیر داشته باشد. براساس اصطلاحات جامعه‌شناختی، این گروه، «گروه مرجع» نامیده می‌شوند. فرد در فرایند جامعه‌پذیری با انتظارات مختلف دیگران عام و مهم آشنا می‌شود و آنها را درونی می‌سازد.

مید خود (Self) هر فرد را به دو نوع من فاعلی (I) و من مفعولی (Me) تقسیم می‌کند. من

---

1. looking glass self
2. George Herbert Mead (1863–1931)
3. generalized others
4. important others
5. common expectations

مفعولی مجموعه سازمان یافته از رویکردهای دیگران است که مورد قبول فرد قرار می‌گیرد. من مفعولی همان خودی است که از دیدگاه دیگران یا کل اجتماع پنداشته و دریافت می‌شود. «خود اجتماعی شده که از انتظارات، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی آگاه است» (رابرتسون، ۱۳۸۵: ۱۲۲). من فاعلی - در واقع - واکنش ارگانیک به رویکردهای دیگران است. من فاعلی جنبه خلاقانه و فعالانه افراد است.

از دیدگاه این دو نظریه پرداز، فرد از طریق فرایند جامعه‌پذیری با انتظارات مختلف جامعه آشنا می‌شود و آنها را در خود نهادینه می‌سازد. انتظارات جامعه چونان آینه‌ای است که فرد خود را در آن می‌بیند و طبق آن به تعریف رفتار خود می‌پردازد. برای آن که بتوان درک روشنی از مفهوم محوری این پژوهش، یعنی نقش و انتظار بدست آورد. در ادامه به تعریف مفهوم «نقش» و «انتظار» و مفاهیم مرتبط با آنها خواهیم پرداخت.

۴. نقش اجتماعی

مفاهیمی چون «موقعیت اجتماعی»، «نقش اجتماعی» و «پایگاه»، از مهمترین عناصر ساخت اجتماعی به حساب می‌آیند. هر فرد در جامعه عضو گروه‌های اجتماعی مختلفی است. فرد در گروه اجتماعی، موقعیتی را به خود اختصاص می‌دهد. نقش الگوهای رفتاری مورد انتظار در یک موقعیت اجتماعی^۱ مشخص است. رابرتسون نقش را «مجموعه الگوهای رفتاری مورد انتظار و نیز مسئولیت‌ها و مزایای مربوط به یک پایگاه اجتماعی خاص می‌داند» (رابرتسون، ۱۳۸۵: ۹۱). معمولاً افراد برای آن که تأیید اجتماعی^۲ بدست آورند، تلاش می‌کنند تا انتظارات مترتب بر نقش‌ها را برآورده سازند؛ چرا که از هر نقش انتظار می‌رود وظایفی را ارائه دهد.

داروندورف در تعریف «نقش اجتماعی» نخست به وضعیت یا موقعیت اجتماعی اشاره می‌کند. از نظر او در حالیکه موقعیت‌ها تنها مکان‌هایی را در میدان روابط اجتماعی نشان می‌دهند، نقش‌ها بیانگر نوع روابط میان دارندگان موقعیت‌ها و نیز دارندگان موقعیت‌های دیگر در همان میدان است. برای هر وضعیت یا موقعیت یک نقش وجود دارد. در هر موقعیت اجتماعی، جامعه نقشی را به فرد واگذار می‌کند که بایستی آن را بازی کند. از طریق موقعیت‌ها و نقش‌ها دو واقعیت فرد و جامعه به یک‌دیگر مرتبط می‌شوند و این زوج مفهومی بیانگر همان انسان اجتماعی است. نقش‌های اجتماعی، توقعات و انتظارات جامعه را به صاحبان موقعیت‌ها ابلاغ می‌کنند. به عبارت دیگر، نقش‌های اجتماعی مجموعه انتظاراتی

1. social position

2. acceptance

هستند که در جامعه‌ای مشخص در مورد رفتار دارندگان یک وضعیت اجتماعی وجود دارد (داروندورف، ۱۳۷۷: ۵۵).

در مجموع داروندورف معتقد است که: (۱) نقش‌های اجتماعی مانند وضعیت‌های اجتماعی - مجموعه‌ای از دستورالعمل‌های رفتاری شبه واقعی هستند که نسبت به فرد کاملاً مستقل اند؛ (۲) محتوای خاص آنها نه توسط فردی خاص بلکه به دست جامعه تعیین و یا تغییر داده می‌شود؛ (۳) انتظارات رفتاری که در نقش‌ها ترکیب و دسته‌بندی شده‌اند در برابر فرد با تضمین‌هایی ظاهر می‌شوند به گونه‌ای که فرد نمی‌تواند بدون ضرر و صدمه‌ای خود را از الزام آنها رها سازد (همان: ۶۰).

ویژگی اخیر و ویژگی اجباری بودن نقش‌ها را بیان می‌دارد. به عبارت دیگر جامعه ضمانت‌های اجرایی‌ای در اختیار دارد که به کمک آنها می‌تواند افراد را مجبور به پیروی از دستورالعمل‌های خود کند. به همین دلیل عقیده بر آن است که نقش‌ها - در واقع - انتظارات رسمیت یافته‌اند؛ چرا که عدم اجرای آنها مجازات در پی دارد. پیش‌بینی مجازات و پاداش، محرک افراد جامعه برای هم‌نوایی (conformity) به حساب می‌آید.

باید توجه داشت که جامعه‌شناسان نقش را به دو نوع «محول» و «محقق» تقسیم می‌کنند: نوع نخست به فرد واگذار می‌شود و فرد تلاشی برای کسب آن انجام ندهد است، ولی در دومی فرد با تلاش خود آن نقش را بدست می‌آورد.

۵. پایگاه اجتماعی^۱

یکی دیگر از مفاهیم مرتبط با موضوع نقش‌های اجتماعی، پایگاه اجتماعی است. بر هر موقعیت اجتماعی، قضاوت‌ها و ارزش‌گذاری‌هایی مترتب است. به عبارت دیگر، جامعه معمولاً به ارزیابی و وزن‌دهی موقعیت‌های اجتماعی می‌پردازد. برخی را بالا و برخی را در پایین سلسله مراتب خود قرار می‌دهد. این ارزش‌گذاری بیانگر پایگاه اجتماعی یک موقعیت است. پایگاه اجتماعی یک ارزیابی ذهنی است و نشان می‌دهد که فرد در کجای جامعه قرار دارد. جامعه‌شناسان بر این باورند که فرد «پایگاه اجتماعی» را اشغال و «نقش اجتماعی» را بازی می‌کند. این بدان معناست که برای مثال معمولاً در جامعه پایگاه اجتماعی روحانیت از پیش وجود دارد و فردی که در سلک روحانیت وارد می‌شود وارد آن پایگاه اجتماعی شده و از آن پایگاه برخوردار می‌شود. ولی نقش روحانی بودن را باید بازی کند؛ در قالب آن نقش قرار گیرد و بر طبق انتظارات اجتماعی، آن نقش را ایفا و یا به قول جامعه‌شناسان بازی نماید. معمولاً سناریوی این نقش‌ها توسط جامعه نوشته می‌شود.

۶. جمع‌بندی

اگر جامعه را متشکل از موقعیت‌ها یا وضعیت‌های اجتماعی گوناگونی فرض کنیم هر فرد در این موقعیت‌ها نقشی را بر عهده دارد. نقش پزشک، روحانی، دانشجو، کارمند از آن جمله است. در هر نقش و تکالیف یا وظایفی وجود دارد که جامعه انتظار دارد که این نقش‌ها آن وظایف را اجرا کنند. همچنین نقش‌هایی که در این موقعیت‌ها قرار گرفته‌اند از سوی جامعه ارزیابی می‌شوند. از نظر احترام و شأن اجتماعی، برخی بالاتر و برخی پایین‌تر ارزیابی می‌گردند. نتیجه این ارزیابی‌هاست که پایگاه اجتماعی هر فرد را تعیین می‌کند. در واقع، از طریق پایگاه اجتماعی هر فرد قدر و منزلت نقش خود را نزد جامعه درمی‌یابد.

۷. انتظارات اجتماعی

نقش آن چیزی است که فرد با قرار گرفتن در آن انتظار می‌رود الگوهای خاصی انجام دهد^۱ و پایگاه جنبه واقعی و بودن یک فرد در موقعیت اجتماعی است.^۲ با تکیه بر این دو عبارت می‌توان گفت که نقش رفتار مورد انتظار متناسب به یک موقعیت است.

باید توجه داشت که می‌توان انتظارات را تقسیم‌بندی کرد. نخست دربارهٔ ویژگی این انتظارات باید گفت که انتظارات مترتب بر یک نقش نسبی اند و بر حسب تغییرات و تحولات اجتماعی، انتظارات مترتب بر یک نقش نیز دچار تغییر می‌شوند. برای مثال، انتظار از زنان در خانواده‌ها بر حسب روند صنعتی شدن یک جامعه می‌تواند دستخوش تغییر شود. انتظار از زنان در جوامع یا دوره کشاورزی با این نوع انتظارات در دوره صنعتی می‌تواند متفاوت باشد.

انتظارات واجد ویژگی اجبارآمیزاند؛ بدین ترتیب که خواسته یک جامعه یا یک گروه اجتماعی آن است که افراد و اعضاء انتظارات مربوط به نقش‌ها را جامه عمل بپوشانند. این خواسته با لحاظ کردن مجازات و پاداش به فرد انتقال می‌یابد. این ویژگی بدان معنا نیست که امکان تخلف یا عبور از انتظارات وجود ندارد.

داروندورف انتظارات را به سه نوع تقسیم کرده است:

۱. انتظارات اجباری: جامعه ضمانت‌های اجرایی در اختیار دارد که به کمک آنها می‌تواند

افراد را مجبور به پیروی از دستورالعمل خود کند. داروندورف این نوع انتظارات را با اصطلاح «must» توصیف می‌کند.

1. is expected to do

2. what he/she is

۲. انتظارات ایجابی: از نظر داروندورف؛ در مورد اکثر نقش‌های اجتماعی غیر از انتظارات اجباری، انتظارات دیگری هم وجود دارد که اعتبار و الزام آوری آنها کمتر از انتظارات اجباری نیست. اینها نیز ضمانت‌های اجرایی منفی دارند. او این نوع انتظارات را با اصطلاح «shall» توصیف می‌کند.

۳. انتظارات اختیاری: در این جا فرد بیشتر به پاداش فکر می‌کند. در خصوص این نوع نقش‌ها معمولاً ضمانت‌های اجرایی مثبت وجود دارد. پاداش انگیزه افراد برای پیروی از این گونه انتظارات است. داروندورف این نوع انتظارات را با اصطلاح «can» توصیف می‌کند (دارندورف، ۱۳۷۷: ۶۰).

رفتار مرتبط با یک نقش اجتماعی را عوامل مختلفی مشخص می‌کنند. یکی از این عوامل هنجارهای اجتماعی اند^۱. این هنجارها مشخص می‌کنند که فرد در هر موقعیت اجتماعی باید چه نوع رفتاری را از خود بروز دهد. عامل دیگر ضمانت‌های اجتماعی^۲ است. ضمانت‌های اجتماعی دربرگیرنده مجازات‌هایی اند که جامعه برای تخطی از نقش‌ها تعریف کرده است. در نهایت انتظارات^۳ تعیین می‌کنند که رفتار مترتب با یک نقش اجتماعی چه باشد. برخی صاحب نظران انتظارات را به دو قسم درونی و بیرونی تقسیم کرده‌اند: انتظارات بیرونی^۴ همان انتظارات جامعه از نقش است. انتظارات درونی^۵ نیز به انتظار خود فرد از نقش خودش اشاره دارد. این تقسیم‌بندی از آن جهت است که ممکن است نوع انتظارات درونی و بیرونی با هم هم‌خوانی نداشته باشد. به عبارت دیگر، ممکن است انتظارات جامعه بر فرد فشار وارد سازد و فرد از عهده برآوردن انتظارات جامعه بر نیاید و خود انتظارات دیگری از خودش داشته باشد. به طور کلی، نقش اجتماعی عبارتست از «مجموع مدل‌های فرهنگی مرتبط با یک پایگاه معین و در نتیجه، در برگیرنده طرز تلقی‌ها، ارزش‌ها و رفتارهایی که جامعه برای یک فرد و یا تمامی افرادی که پایگاهی را احراز کرده‌اند، قائل است» (ملک، ۱۳۸۸: ۲۵). از آن‌جا که روحانیت - به عنوان یک نقش مهم و سازنده - همواره در کنش متقابل با دیگر نقش‌های اجتماعی در جامعه حضور داشته است. بنابراین، از مجموعه ویژگی و انتظارات نقشی خود آگاهی دارد اما با پیچیده شدن جامعه و تغییر و تحولاتی از قبیل جهانی شدن فعالیت‌ها و امپراطورهای رسانه‌ای و شبکه پراکنی آنها، نیازها و تفکرات و شبهات جدیدی در جامعه شکل گرفته که آگاهی از این تغییر و تحولات اجتماعی، ذهنی و فکری مردم یک ضرورت است.

1. social norms

2. social sanctions

3. expectations

4. external expectations

5. internal expectations

نظریه پردازان کنش متقابل، نقش اجتماعی را حاصل فرآیند کنش متقابل می‌دانند که جنبه آزمون، ارادی و خلاق دارد. روحانیت در حین ارتباط با نقش‌های دیگر و با استفاده از تحقیقات انجام شده از ویژگی‌ها و انتظارات نقشی خود در جامعه آشنا و آگاه‌تر می‌شود و در جهت برآورده کردن انتظارات نقشی خود از مردم تلاش خواهند کرد. از دیر باز انتظارات مردم از روحانیت یک انتظار اختیاری به عنوان یک نقش مرجع در جامعه ایران اسلامی مطرح بوده است. بنابراین، روحانیون به عنوان مبلغین اسلام و گروه مرجع همواره از طریق بر آورده کردن انتظارات بیرونی و درونی خود در جامعه برای جامعه پذیر کردن مردم جامعه - به ویژه جوانان - ایفای نقش کرده‌اند. زیرا گروه‌های مرجع پس از خانواده و گروه همسالان مهمترین عامل جامعه‌پذیری به حساب می‌آیند که می‌توانند ارائه‌کننده مجموعه الگوهای رفتاری مورد انتظار جامعه باشند و مسئولیت‌های فردی و جمعی را فراهم نمایند، نقش‌های اجتماعی روحانیون مجموعه ویژگی‌ها و انتظاراتی است که اعضای جامعه به‌طور مشروع و مقبول از روحانیت دارند و این انتظارات دارای ابعاد دینی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است که در این مقاله به اختصار به آنها پرداخته شده است.

روش پژوهش و جمعیت آماری

شایان ذکر است، با توجه به موضوع و اهداف تحقیق از روش «پیمایش» استفاده شده است و جمعیت آماری (جامعه آماری) - این تحقیق با توجه به سن بلوغ اجتماعی قانون ایران - افراد ۱۸ سال و بالاتر از ۱۸ سال ساکن در شهرهای مورد پژوهش حجم نمونه نیز از طریق «فرمول کوکران» با ۵ درصد خطا به شرح زیر محاسبه شده است.

$$n = \frac{\frac{t^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left(\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right)}$$

T: مقدار جدول است در سطح معناداری ۰۵٪ برابر ۲ انتخاب شده است.

p: احتمال انتظار اعمال نقش از روحانیون توسط مردم.

q: احتمال عدم انتظار اعمال نقش از روحانیون توسط مردم.

N: تعداد کل افراد ۱۸ سال و بالاتر و هر شهر.

d: میزان خطای ۰۵٪.

ضمناً برای هر شهر به‌طور معمول - براساس فرمول پیش گفته - حدود ۳۸۵ نفر نمونه پیشنهاد می‌شود. از همین رو، دست‌کم نمونه ۴۰۰ و حداکثر آنان در کلان‌شهرها ۶۰۰ تا ۸۰۰ نفر در نوسان بوده است.

جدول ۱ - تعداد جمعیت ۱۸ سال و بالاتر بر اساس سرشماره ۱۳۸۵، تعداد نمونه محاسبه شده طبق فرمول کوکران و تعداد نمونه تحقیق			
نام شهر	تعداد جمعیت ۱۸ سال به بالای شهرهای مورد بررسی	تعداد نمونه پیشنهادی بر اساس فرمول	تعداد نمونه اخذ شده
آبادان	۲۸۳۶۰۱	۳۸۴/۱۶۳۴	۴۰۰
اراک	۳۴۸۲۵۲	۳۸۴/۱۶۱۱	۴۰۰
اردبیل	۲۸۹۵۹۲	۳۸۴/۱۶۱۳	۴۰۰
ارومیه	۴۱۱۷۱۳	۳۸۴/۱۶۰۹	۵۹۹
اصفهان	۱۳۰۱۹۸۵	۳۸۴/۱۶۰۳	۶۰۰
اهواز	۷۰۳۴۵۱	۳۸۴/۱۶۰۵	۶۰۰
ایلام	۱۱۱۵۱۵	۳۸۴/۱۶۳۴	۴۰۰
بجنورد	۱۱۹۱۹۷	۳۸۴/۱۶۳۲	۴۰۰
بندرعباس	۲۵۴۴۶۵	۳۸۴/۱۶۱۵	۴۰۰
بوشهر	۱۳۶۰۵۳	۳۸۴/۱۶۲۸	۴۰۰
بیرجند	۱۱۲۳۹۰	۳۸۴/۱۶۳۴	۴۰۰
تبریز	۱۰۶۰۲۳۴	۳۸۴/۱۶۰۴	۶۰۰
تهران	۵۹۶۷۵۲۶	۳۸۴/۱۶۰۱	۸۴۴
خرم آباد	۲۳۴۶۴۴	۳۸۴/۱۶۱۶	۴۰۰
رشت	۴۴۳۶۶۶	۳۸۴/۱۶۰۹	۶۰۰
زاهدان	۳۱۶۵۶۹	۳۸۴/۱۶۱۲	۶۰۰
زنجان	۲۴۶۸۳۹	۳۸۴/۱۶۱۶	۴۰۰
ساری	۱۹۶۸۰۶	۳۸۴/۱۶۲	۴۰۰
سمنان	۱۱۶۰۷۲	۳۸۴/۱۶۳۳	۴۰۰
سنندج	۲۲۵۱۲۴	۳۸۴/۱۶۱۷	۴۰۰
شهرکرد	۱۷۸۳۰۰	۳۸۴/۱۶۲۲	۴۰۰
شیراز	۹۴۶۷۲۳	۳۸۴/۱۶۰۴	۵۹۷
قزوین	۳۰۴۹۸۰	۳۸۴/۱۶۱۳	۴۰۰
قم	۶۵۲۰۳۹	۳۸۴/۱۶۰۶	۶۰۰
کرمان	۴۰۶۲۵۴	۳۸۴/۱۶۰۹	۶۰۰
کرمانشاه	۵۵۸۹۷۰	۳۸۴/۱۶۰۷	۶۰۰
یاسوج	۱۱۵۷۱۵	۳۸۴/۱۶۳۳	۴۰۰
گرگان	۱۹۶۴۷۱	۳۸۴/۱۶۲	۴۰۰
مشهد	۱۶۶۸۳۷۴	۳۸۴/۱۶۰۲	۵۸۴
مهاباد	۱۳۵۷۸۰	۳۸۴/۱۵۲	۴۰۰
همدان	۳۶۷۸۳۵	۳۸۴/۱۶۱	۳۹۹
یزد	۳۳۳۳۴۵	۳۸۴/۱۶۱۲	۳۹۸
کل	۱۸۷۴۴۴۷۸۰	-	۱۵۴۲۱

با عنایت به پراکندگی جمعیت آماری در مراکز مختلف ایران برای انتخاب نمونه آماری از

روش «نمونه‌گیری ترکیبی» استفاده شده است. افراد نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه سه مرحله‌ای انتخاب شده‌اند.

اطلاعات مورد نیاز تحقیق نیز با استفاده از پرسش‌نامه و از طریق مصاحبه حضوری از سوی پرسش‌گران آموزش دیده گردآوری شده است و برای سنجش اعتبار پرسشنامه از روش اعتبار‌صوری (محتوا) استفاده شده است، به این معنا پرسشنامه پس از تهیه نهایی در اختیار کارشناسان تحقیقات اجتماعی قرار گرفت و پس از تأیید آنها اجرا شد. برای سنجش پایایی گویه‌ها نیز از آماره‌های آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد. این پرسشنامه ابتدا در شهر تهران اجرا شد. بر اساس داده‌های خام آن طرح آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی تأییدی در بین مجموعه گویه‌های مربوطه محاسبه شد. در مجموع آلفا کرونباخ همه گروه‌های بالای ۰/۷ بوده است و آلفای (۰/۷۰) نشانگر هم‌سازی درونی نسبتاً بالای گویه‌ها با یکدیگر بود.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات spss

برای پردازش و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزار spss استفاده شده است. در مرحله تحلیل اطلاعات، بر حسب نیاز و با توجه به سطح سنجش متغیرها از آماره‌های تحلیل تک متغیره و دو متغیره استفاده شده است. در این تحقیق برای مقایسه داده‌ها از درصدگیری به‌مراه نمودار و جداول فراوانی داده‌ها استفاده شده است و برای تعیین ارتباط میان متغیرهای مستقل و وابسته و تعمیم نتایج به جامعه آماری از آزمون‌هایی همچون همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر استفاده شده است.

یافته‌ها

نظر مردم ایران درباره موفقیت روحانیون در برآوردن انتظارات مختلف آنان

حضور در بطن جامعه و تبلیغ دین از عوامل بنیادی و اصلی روحانیت شمرده می‌شود. تأکید بر حضور مستمر و بی‌پیرایه روحانیون در میان جامعه و اطلاع از اوضاع و احوال مردم، در کنار عنصر تبلیغ دین، از سفارش‌های همیشگی حضرت امام خمینی (ره) به روحانیون بوده است. مقام معظم رهبری نیز در دیدارهای مختلف خود با روحانیون و مبلغین بر این دو عنصر تأکید داشته‌اند. با توجه به این که حضور روحانیون در جامعه و تبلیغ دین از عناصر بنیادی روحانیت است لازم است تا این جنبه از نظرات عامه مردم به عنوان مخاطبین روحانیت مورد ارزیابی قرار گیرد.

روحانیون همیشه در اغلب مسائل و مشکلات به‌ویژه مشکلات در حوزه عمومی مردم با آنها همراه بوده‌اند. یکی از وظایف مهم روحانیت تبلیغ دین مقدس اسلام است. بدین سبب

مردم ایران از روحانیون به عنوان اقشار فعال و مبلغ دین در جامعه انتظاراتی دارند که این انتظارات و خواسته‌های مردم در سی استان ایران درباره بیست و یک آیتم حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، دینی و سیاسی روحانیون به شرح جدول شماره ۲ مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد بیش از ۵۰ درصد مردم ایران معتقدند که روحانیون در نوزده آیتم انتظارات آنان را در حد «زیاد و خیلی زیاد» برآورده کرده‌اند. در دو گویه باقیمانده «شجاعت در انتقاد از مسئولین» و «ساده‌زیستی در زندگی» به ترتیب ۵۰۴۶ درصد و ۷۰۴۲ درصد مردم در حد «خیلی زیاد و زیاد» اعتقاد دارند که روحانیون به انتظارات آنان پاسخ مثبت داده‌اند. این آمارها نشان دهنده رضایت مردم از عملکرد روحانیون در سه دهه انقلاب است. این بیست و یک آیتم در پنج مفهوم مکنون انتظاراتی دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی طبقه‌بندی شده‌اند (جدول ۲).

مدل یک نشان می‌دهد که از نظر مردم، روحانیون انتظارات فرهنگی مردم را بیش از نیم برابر^۱ بهتر از انتظارات اقتصادی مردم و بیش از ۱/۲۵ برابر بهتر از انتظارات اجتماعی برآورده کرده‌اند. در نهایت، تقریباً ۴/۱ برابر انتظارات فرهنگی را بهتر از انتظارات سیاسی بهتر برآورده کرده‌اند. ضمن آن که نشان می‌دهد مردم ایران در مدت سه دهه حکومت داری پس از انقلاب اسلامی همچنان از فعالیت‌های فرهنگی روحانیت - در مجموع - رضایت دارند. از نظر مردم برآورده شدن انتظارات اقتصادی مد نظر آنان در رتبه دوم قرار دارد. دیگر ابعاد به ترتیب اجتماعی و سیاسی قرار دارند (مدل یک)

انتظارات دینی مردم از روحانیت

مردم در مدت مدیدی همواره از علمای دین انتظار داشتند که برایشان مسایل دینی و اجتماعی را تبیین کرده و به خواسته‌ها و انتظارات آنان پاسخ مناسب دهند. در پی دگرگونی‌های مداوم اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی جامعه برای مردم نیز به طور مداوم نیازها و خواسته‌های جدیدی مطرح می‌شود. روحانیون در این میان وظیفه دارند تأملات و کاوش‌های جدید فقه پویا را در حل مشکلات و مسائل مردم به کار گیرند و مردم را نسبت به وضعیت اخلاقی و مذهبی شان در این دوره آشنا ساخته و به پالایش جامعه از انحرافات معنوی و اجتماعی همت گمارند.

مردم امروزه از روحانیت به خاطر پوشش خاص خود و جایگاهی که دارند توقع و انتظار دارند که «روحانیون عامل‌ترین افراد باشند» (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶) و به دلیل همین پوشش ویژه و کم بودن تعداد روحانیون نسبت به جمعیت هر منطقه، بسیار بیشتر از دیگر اقشار و

مشاغل، در معرض دید همگان قرار دارند و تمامی حرکات آنان زیر ذره بین نگاه مردم قرار دارد. از سوی دیگر از آنجا که نظام جمهوری اسلامی ایران، بر اثر رهبری روحانیت و تلاش‌های منسجم و یکپارچه مردم به بار نشسته است، کم توجهی روحانیون به مسائل دینی بیش از دیگر مسائل اجتماعی از سوی مخالفان نظام اسلامی برجسته می‌شود.

داده‌های مدل حاکی از برآورده شدن انتظارات مردم در مقوله رعایت احکام شرعی با ۶۴ درصد در بین مقوله‌های شاخص انتظارات دینی در رتبه اول قرار دارد. این آمار نشان می‌دهد که مردم ایران همچنان باور باور دارند که روحانیت در مسائل دینی خودشان بیش از آن که تبلیغ کنند، عامل هستند و این یک نکته مثبت در پرونده سی ساله روحانیت به حساب می‌آید (جدول ۲ و مدل ۱).

انتظارات فرهنگی

چهار عامل مهم انتظارات فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی موثر بر برآورده شدن انتظارات دینی مردم بررسی شده است. در میان این ۴ عامل، عامل فرهنگی با ۱۳ درصد واریانس تبیین کنندگی انتظارات دینی مردم در صدر قرار دارد. در میان عوامل فرهنگی از نظر مردم ایران «بروز بودن معلومات دینی و اجتماعی روحانیون» بیش از دیگر عوامل فرهنگی انتظارات مردم را جلب کرده‌اند. رضایت مردم از عوامل فرهنگی روحانیت به ترتیب پس از ویژگی «به روز بودن معلومات دینی و اجتماعی»، «صداقت در گفتار» با ۱۲ درصد واریانس تبیین کنندگی انتظارات فرهنگی در مرتبه دوم و ۵۷/۴ درصد^۱ میزان رضایت مردم در مرتبه پنجم قرار دارد. و کمترین شاخص انتظارات فرهنگی در خصوص تبیین واریانس به شاخص «توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های نسل جوان» با ۴ درصد تبیین کنندگی واریانس مربوط می‌شود و در شرایط کنونی ۵۹/۳ درصد مردم اعتقاد دارند که روحانیت به شاخص انتظارات «توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های نسل جوان» آنان پاسخ مثبت داده‌اند (جدول ۲ و مدل ۱).

انتظارات اقتصادی

انتظارات اقتصادی به عنوان عامل موثر بر رضایت و برآورده شدن انتظارات دینی مردم با ۰/۲۳ همبستگی و با ۵ درصد واریانس تبیین کنندگی در مرتبه دوم قرار دارد. در شرایط کنونی میزان رضایت و برآورده شدن انتظارات اقتصادی فعلی با ۴۹/۴ درصد در مرتبه پنجم

۱. مجموع میزان درصدهای رضایت در حد زیاد و خیلی زیاد مردم از روحانیت

قرار دارد. در واقع، امروزه عامل اقتصادی از مرتبه دوم به مرتبه چهارم سقوط کرده است. شاخص «تلاش برای حفظ بیت‌المال» با ۳۱/۴ درصد واریانس تبیین‌کنندگی و به عنوان متغیر آشکار انتظارات اقتصادی در صدر و با رضایت فعلی ۵۱/۳ درصد مخاطبین در میان شاخص‌های اقتصادی در مرتبه دوم قرار دارد. آخرین متغیر آشکار از لحاظ منزلت تبیین‌کننده عامل اقتصادی شاخص «تبلیغ دین بدون چشم داشت مادی» با ۱۳ درصد واریانس تبیین‌کنندگی واقع شده است (جدول ۲ و مدل ۱).

انتظارات اجتماعی

از نظر برآورده شدن انتظارات اجتماعی در شرایط فعلی از نظر مردم با میزان ۶۶/۲ درصد پس از انتظارات دینی (۸۱/۶ درصد) و فرهنگی (۶۸ درصد) در مرتبه سوم قرار دارد. از نظر تبیین واریانس و موثر بر عامل انتظارات دینی با ۲/۶ درصد واریانس تبیین‌کنندگی نیز در مرتبه سوم قرار دارد. در بین عوامل اجتماعی از نظر مردم ایران روحانیون در شاخص «مناصب قضایی و قضاوت عادلانه» بیش از دیگر عوامل اجتماعی انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند. رضایت مردم از عوامل اجتماعی روحانیت به ترتیب پس از فاکتور «قضاوت عادلانه در مناصب قضایی»، «حضور موثر در مشاغل آموزشی» با ۹ درصد تبیین‌کنندگی واریانس در مرتبه دوم و ۷۲/۶ درصد میزان رضایت مردم در مرتبه ششم قرار دارد. کمترین شاخص انتظارات فرهنگی در خصوص تبیین واریانس به شاخص «برخورد مناسب با عموم مردم» با ۲ درصد تبیین‌کنندگی واریانس مربوط می‌شود (جدول ۲ و مدل ۱).

انتظارات سیاسی

در بین شاخص‌های سیاسی مطرح شده شاخص‌های «بیان حقایق و پرهیز از مصلحت‌سنجی» و «شجاعت در انتقاد از مسئولین» دو ویژگی اساسی روحانیون پیش و پس از انقلاب است. این شاخص‌ها از نظر برآورد واریانس کل شاخص سیاسی با ۱۵/۲۱ درصد و ۱۱/۵۶ درصد در مرتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. در بین شاخص‌های سیاسی، مردم معتقدند که روحانیون در مناصب نمایندگی مجلس بیش از دیگر شاخص‌های سیاسی انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند. کل شاخص سیاسی از نظر برآورد و تاثیر بر شاخص کل انتظارات دینی در پایین‌ترین مرتبه قرار دارد. به عبارت دیگر انتظارات مردم از روحانیون در خصوص مسائل سیاسی تعریف شده پایین‌ترین سطح است هر چند داده‌های جدول و مدل نشان می‌دهد که روحانیون در تمام سطوح، انتظارات بیش از ۵۰ درصد مردم را در حد زیاد و خیلی زیاد برآورده کرده‌اند (جدول ۲ و مدل ۱).

جدول ۲- توزیع فراوانی موفقیت روحانیون در برآورده کردن انتظارات مردم در شاخص های ذیل												
درصد خیلی زیاد و زیاد	میانگین رتبه‌های	میزان موفقیت روحانیون در برآورده کردن انتظارات مردم				خیلی کم	کم	زیاد	خیلی زیاد	انتظارات	میانگین درصدها زیاد و خیلی زیاد	انتظارات مردم از روحانیت
		اصلاً	زیاد	کم	خیلی زیاد							
۸۱.۵	۲.۵۶	۷	۶.۸	۱۰.۹	۶۲.۴	۱۹.۱	رعایت احکام شرعی	۶۸۱	زیاد	۶۸۱	زیاد	۶۸۱
۸۱.۲	۲.۵۴	۵	۶.۵	۱۱.۸	۶۳.۵	۱۷.۷	بیان صحیح احکام دینی	۱۸.۳	پابندی به اخلاق و آداب	۶۸	زیاد	۶۸
۷۸.۸	۲.۵۴	۴	۹.۱	۱۴.۷	۵۷.۵	۱۶.۲	توجه به آراستگی ظاهر	۱۳.۲	به روز بودن معلومات دینی و اجتماعی	۴.۴۹	زیاد	۴.۴۹
۷۵.۹	۲.۴۶	۵	۷.۷	۱۳.۰	۶۲.۶	۱۱.۱	توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های نسل جوان	۱۰.۲	صداقت در گفتار و عمل	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۶۸.۶	۲.۴۴	۸.۱	۱۱.۳	۲۱.۱	۵۲.۷	۱۰.۲	تبلیغ دین بدون چشم‌داشت مادی	۱۰.۲	تلاش برای حفاظت از بیت‌المال	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۹.۳	۲.۱۱	۷	۱۴.۵	۲۵.۵	۴۸.۲	۸.۸	سادگی در زندگی	۶.۹	تلاش برای جلب اعتماد مردم نسبت به دین	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۷.۴	۲.۰۸	۱.۲	۱۵.۸	۳۳.۸	۴۸.۰	۱۶.۵	تلاش برای رفع اختلافات خانوادگی و محلی	۱۶.۵	ارتباط خوب با جوانان و نوجوانان	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۴.۲	۲.۰۱	۹	۱۸.۶	۲۶.۳	۴۳.۹	۱۴.۹	قبول کردن مردم نسبت به نه‌اجم فرهنگی	۱۴.۹	قبول کردن مردم نسبت به نه‌اجم فرهنگی	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۱.۳	۱.۹۷	۱.۲	۱۸.۷	۲۷.۸	۴۲.۵	۱۳.۷	بیان حقایق و پرهیز از مصلحت‌سنجی	۱۳.۷	شجاعت در انتقاد از مسئولین	۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۴۲.۷	۱.۸۱	۱.۱	۲۵.۴	۳۰.۸	۳۵.۸	۱۱.۱		۸.۶		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۷۵.۸	۲.۴۳	۵	۷.۸	۱۵.۸	۵۹.۴	۳۸.۲		۸.۳		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۷۴.۳	۲.۳۷	۹	۸.۵	۱۷.۹	۵۷.۸	۱۴.۹		۱۳.۰		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۶۹.۳	۲.۲۷	۸	۱۰.۴	۲۰.۲	۵۵.۶	۱۳.۰		۱۱.۲		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۶۶.۰	۲.۲۳	۱.۱	۱۰.۳	۲۲.۶	۵۴.۹	۱۱.۲		۱۱.۲		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۶۰.۵	۲.۱۳	۲.۱	۱۴.۲	۲۴.۲	۴۹.۳	۱۱.۲		۱۱.۴		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۹.۳	۲.۱۱	۷	۱۵.۰	۲۵.۰	۴۷.۹	۱۱.۴		۱۲.۱		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۸.۲	۲.۰۶	۸	۱۸.۷	۳۳.۱	۴۵.۴	۱۲.۱		۱۳.۷		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۷۲.۷	۲.۳۷	۶	۸.۳	۱۶.۸	۶۰.۶	۱۳.۷		۱۱.۱		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۶۵.۹	۲.۲۶	۹	۹.۷	۲۰.۱	۵۸.۲	۱۱.۱		۸.۶		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۵۲.۹	۱.۹۹	۲.۱	۱۶.۷	۲۹.۲	۴۴.۳	۱۱.۱		۳۸.۲		۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶
۴۶.۵	۱.۸۶	۱	۲۱.۹	۳۰.۶	۳۸.۲	۸.۳				۲.۶۶	زیاد	۲.۶۶

میزان انتظارات برآورده شده زنان از روحانیون در پنج شاخص دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی بالاتر از مردان است. زنان بیش از مردان، معتقدند روحانیون انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند. بیشترین تفاوت به مقدار ۰/۴۴ نمره به شاخص سیاسی و کمترین آن به شاخص دینی به میزان ۰/۱۷ مربوط می‌شود (جدول ۳).

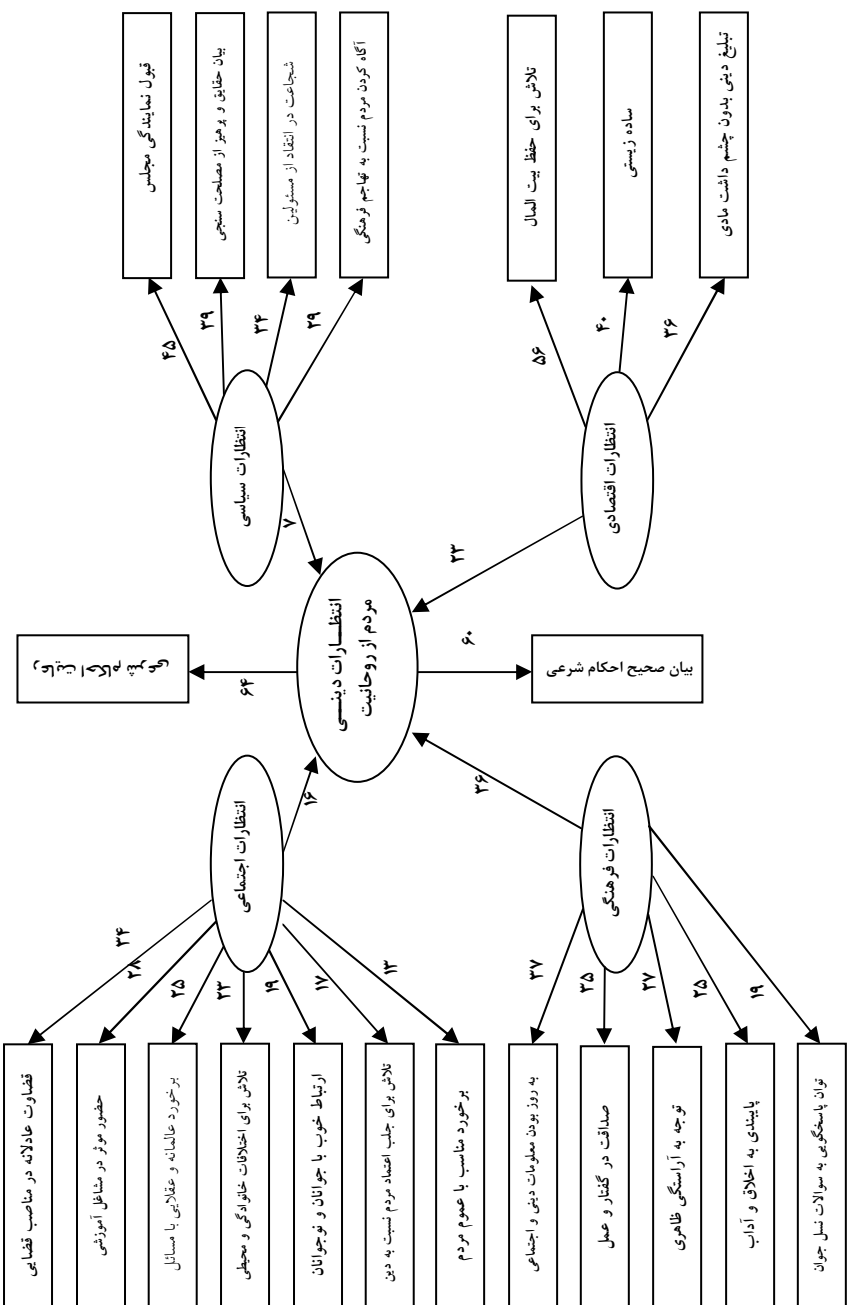
افراد «بیوه و مطلقه» بیش از افراد «متاهل و مجرد» و افراد متأهل بیش از افراد مجرد معتقدند روحانیون انتظارات مردم را درباره پنج شاخص دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی برآورده کرده‌اند. بیشترین میزان تفاوت به تفاوت نظر افراد «بیوه و مطلقه» و افراد مجرد به میزان ۱/۰۸ نمره به شاخص فرهنگی و کمترین تفاوت ۰/۲۴ نمره به شاخص دینی نظر افراد «بیوه و مطلقه» و افراد متأهل تعلق دارد.

رابطه شاخص‌های دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی انتظارات مردم از روحانیون با تحصیلات مردم در پنج شاخص بالای استثناء معکوس و منفی است. با افزایش تحصیلات، میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون رو به کاهش می‌نهد و این رابطه طبیعی است؛ زیرا افراد تحصیل کرده معمولاً از هر قشر انتظارات بالایی دارند. بیشترین تفاوت به شاخص اقتصادی به میزان ۲/۱۸ نمره در بین افراد دارای تحصیلات عالی و افراد بیسواد و تحصیلات ابتدایی تعلق دارد و کمترین نمره به شاخص دینی به میزان ۰/۰۴ در بین افراد دارای مدرک لیسانس و دیپلم جریان دارد (جدول ۳). بر عکس رابطه شاخص‌های دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی انتظارات مردم از روحانیون با سن مردم در پنج شاخص مثبت است.

با افزایش سن، میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون رو به افزایش می‌گذارد و این رابطه طبیعی است؛ زیرا افراد دارای سن بالا معمولاً از هر قشر انتظارات بالایی دارند. بیشترین تفاوت به شاخص اقتصادی به میزان ۱/۶۱ نمره در بین افراد مسن و جوانان تعلق دارد و کمترین نمره به شاخص دینی به میزان ۰/۲۳ در بین افراد میان سال و جوانان وجود دارد (جدول ۳).

همه آزمون‌ها نشان می‌دهند که بیشترین پراکندگی و واریانس به شاخص اقتصادی مربوط می‌شود.

در واقع، انتظارات مردان و زنان، افراد مجرد و متأهل، باسواد و بی‌سواد و جوانان و افراد مسن در این آزمون نسبت به آزمون‌های دیگر ناهماهنگ‌تر است.

جدول ۳- توزیع میانگین شاخص‌های دینی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی بر حسب متغیرهای زمینه‌ای و آزمون‌های مربوطه							
تعداد	سیاسی	فرهنگی	اقتصادی	اجتماعی	دینی	انتظارات مردم از روحانیون متغیرهای زمینه‌ای	
۷۷۵۱	۱۲. ۲۱	۱۲. ۸۴	۱۱. ۳۷	۱۲. ۷۰	۱۴. ۰۸	مرد	سن
۷۶۳۳	۱۲. ۴۷	۱۳. ۱۶	۱۱. ۸۱	۱۲. ۹۵	۱۴. ۲۵	زن	
	T=4. 954 Sig=0. 000	T=6. 291 Sig=0. 000	T=7. 241 Sig=0. 000	T=5. 068 Sig=0. 000	T=2. 882 Sig=0. 004	آزمون t	
۴۴۶۳	۱۱. ۹۸	۱۲. ۵۷	۱۱. ۲۰	۱۲. ۴۵	۱۳. ۹۸	مجرد	تاهل
۱۰۷۸۰	۱۲. ۴۸	۱۳. ۱۷	۱۱. ۷۴	۱۲. ۹۷	۱۴. ۲۴	متاهل	
۱۱۲	۱۲. ۷۴	۱۳. ۶۵	۱۲. ۶۱	۱۳. ۳۵	۱۴. ۴۸	بیوه و مطلقه	
	F=37. 956 Sig=0. 000	F=58. 136 Sig=0. 000	F=36. 227 Sig=0. 000	F=44. 475 Sig=0. 000	F=8. 797 Sig=0. 000	آزمون f	
۳۰۹۰	۱۳. ۰۱	۱۳. ۷۶	۱۲. ۶۳	۱۳. ۵۵	۱۴. ۶۱	بی سواد و ابتدایی	تحصیلات
۳۰۷۶	۱۲. ۳۹	۱۳. ۱۵	۱۱. ۷۳	۱۲. ۹۳	۱۴. ۱۵	راهنمایی و متوسطه	
۴۸۷۹	۱۲. ۲۲	۱۲. ۹۱	۱۱. ۳۲	۱۲. ۶۵	۱۴. ۰۵	دیپلم	
۴۰۳۰	۱۱. ۹۷	۱۲. ۴۹	۱۱. ۰۸	۱۲. ۴۶	۱۴. ۰۱	لیسانس	
۲۸۴	۱۱. ۵۸	۱۱. ۷۹	۱۰. ۴۵	۱۱. ۹۲	۱۳. ۳۷	فوق لیسانس و دکتری	
	F=52. 176 Sig=0. 000	F=82. 227 Sig=0. 000	F=93. 676 Sig=0. 000	F=66. 267 Sig=0. 000	F=18. 715 Sig=0. 000	آزمون f	
۶۷۵۷	۱۲. ۱۰	۱۲. ۷۳	۱۱. ۳۰	۱۲. ۵۹	۱۴. ۰۱	۱۸ تا ۲۹ سال	سن
۷۸۵۱	۱۲. ۴۵	۱۳. ۱۵	۱۱. ۷۱	۱۲. ۹۴	۱۴. ۲۴	۳۰ تا ۶۰ سال	
۷۷۴	۱۳. ۲۲	۱۳. ۹۰	۱۲. ۹۱	۱۳. ۶۸	۱۴. ۷۳	۶۱ سال به بالا	
	F=51. 229 Sig=0. 000	F=62. 967 Sig=0. 000	F=72. 210 Sig=0. 000	F=52. 616 Sig=0. 000	F=17. 181 Sig=0. 000	آزمون f	
۱۵۳۸۲	۱۲. ۳۴	۱۳	۱۱. ۵۹	۱۲. ۸۲	۱۴. ۱۶	کل	

میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون در پنج شاخص در شهرهای مختلف ایران به ترتیب دینی ۷۱ درصد (۱۴/۲ نمره)، فرهنگی ۶۵ درصد (۱۳ نمره)، اجتماعی ۶۴ درصد (۱۲/۸ نمره) و سیاسی ۶۱/۵ درصد (۱۲/۳ نمره) و اقتصادی ۵۸ درصد (۱۱/۸ نمره) است.

به ترتیب از نظر مردم سه شهر خرم آباد، بجنورد و ایلام، روحانیون بیشتر انتظارات مربوط به شاخص دینی را برآورده کرده‌اند. از نظر مردم سه شهر زاهدان، خرم آباد و ایلام انتظارات مربوط به شاخص اجتماعی و از نظر مردم سه شهر زاهدان، بندر عباس و خرم آباد، انتظارات مربوط به شاخص اقتصادی و از نظر مردم سه شهر خرم آباد، زاهدان و ایلام انتظارات مربوط به شاخص فرهنگی و از نظر مردم سه شهر زاهدان، خرم آباد و بندر عباس انتظارات مربوط به شاخص سیاسی از سوی روحانیون برآورده شده است.

در مجموع، در شهر خرم آباد، روحانیون در میزان برآورده کردن انتظارات مردم در پنج شاخص دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در مرتبه اول تا سوم قرار دارند. به عبارت دیگر، مردم شهر خرم آباد بیش از دیگر شهرها معتقدند که روحانیون انتظارات آنان را در پنج شاخص پیش گفته برآورده کرده‌اند. از سوی دیگر، شهر مهاباد در زمینه برآورده شدن انتظاراتشان از سوی روحانیون در پایین ترین حد قرار دارد (جدول ۴)

شهرها	شاخص دینی	شاخص اجتماعی	شاخص اقتصادی	شاخص فرهنگی	شاخص سیاسی
اراک	۱۴.۶	۱۲.۹	۱۱.۷	۱۳.۲	۱۲.۵
اردبیل	۱۳.۵	۱۲.۴	۱۰.۹	۱۲.۶	۱۱.۸
ارومیه	۱۳.۹	۱۲.۹	۱۱.۵	۱۳.۱	۱۲.۵
اصفهان	۱۴.۳	۱۲.۷	۱۱.۳	۱۲.۸	۱۲.۳
اهواز	۱۴.۵	۱۳.۳	۱۱.۸	۱۳.۴	۱۲.۶
ایلام	۱۵.۲	۱۳.۸	۱۲.۴	۱۳.۹	۱۳.۰
آبادان	۱۲.۶	۱۱.۷	۱۰.۹	۱۱.۷	۱۱.۵
بجنورد	۱۵.۳	۱۳.۵	۱۲.۵	۱۳.۷	۱۲.۹
بندرعباس	۱۴.۵	۱۳.۶	۱۲.۵	۱۳.۷	۱۳.۲
بوشهر	۱۴.۲	۱۳.۱	۱۲.۱	۱۳.۳	۱۲.۷
بیرجند	۱۴.۷	۱۳.۰	۱۲.۲	۱۳.۲	۱۲.۸
تبریز	۱۲.۷	۱۱.۶	۱۰.۹	۱۱.۷	۱۱.۵
تهران	۱۳.۲	۱۲.۰	۱۰.۵	۱۲.۲	۱۱.۳
خرم آباد	۱۵.۳	۱۴.۰	۱۲.۵	۱۴.۳	۱۳.۵
رشت	۱۴.۳	۱۳.۰	۱۱.۵	۱۳.۰	۱۲.۶
زاهدان	۱۴.۹	۱۴.۱	۱۲.۹	۱۴.۲	۱۳.۸
زنجان	۱۴.۳	۱۲.۶	۱۱.۴	۱۳.۰	۱۲.۳
ساری	۱۴.۱	۱۲.۶	۱۰.۹	۱۲.۵	۱۱.۹
سمنان	۱۴.۳	۱۲.۹	۱۲.۵	۱۳.۲	۱۲.۷
سنندج	۱۳.۸	۱۳.۰	۱۲.۰	۱۲.۹	۱۲.۰
شهرکرد	۱۴.۴	۱۲.۷	۱۱.۵	۱۲.۸	۱۲.۴

شهرها	شاخص دینی	شاخص اجتماعی	شاخص اقتصادی	شاخص فرهنگی	شاخص سیاسی
شیراز	۱۴.۵	۱۲.۹	۱۱.۸	۱۳.۴	۱۲.۵
قزوین	۱۴.۵	۱۲.۷	۱۱.۰	۱۲.۸	۱۲.۳
قم	۱۴.۸	۱۲.۹	۱۱.۷	۱۳.۳	۱۲.۲
کرمان	۱۴.۴	۱۲.۹	۱۱.۹	۱۳.۳	۱۲.۷
کرمانشاه	۱۴.۲	۱۲.۶	۱۱.۳	۱۳.۰	۱۲.۱
گرگان	۱۴.۷	۱۳.۵	۱۲.۰	۱۳.۷	۱۳.۱
مشهد	۱۳.۸	۱۲.۴	۱۱.۲	۱۲.۶	۱۱.۹
مهاباد	۱۲.۴	۱۱.۷	۱۰.۴	۱۱.۴	۱۰.۲
همدان	۱۴.۲	۱۲.۸	۱۲.۱	۱۳.۰	۱۲.۶
یاسوج	۱۴.۵	۱۳.۱	۱۲.۴	۱۳.۲	۱۲.۸
یزد	۱۳.۵	۱۲.۱	۱۰.۳	۱۲.۴	۱۱.۰
کل	۱۴.۲	۱۲.۸	۱۱.۶	۱۳.۰	۱۲.۳
حداقل	۰	۰	۰	۰	۰
حداکثر	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
آزمون f	F=19.347 Sig=0.000	F=19.735 Sig=0.000	F=16.318 Sig=0.000	F=20.648 Sig=0.000	F=23.767 Sig=0.000

رابطه درونی چهار عامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با متغیر وابسته برآورده شدن انتظارات دینی مردم از سوی روحانیت بترتیب ۵۹/۶ درصد، ۵۹ درصد، ۵۲/۲ درصد و ۴۲ درصد است. در کل، انتظارات بیش از ۵۳/۲ درصد مردم ایران در چهار عامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با انتظارات دینی مردم از روحانیت در سطح یکسان قرار دارد (جدول‌های ۵، ۶، ۷ و ۸).

جدول ۵- توزیع برآورده شدن انتظارات دینی مردم از سوی روحانیون برحسب برآورده شدن انتظارات اجتماعی مردم از سوی روحانیت (درصد)						
انتظارات اجتماعی و دینی مردم	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	کل
خیلی کم	۱.۶	۰.۹	۰.۳	۰.۱		۲.۹
کم	۰.۱	۲.۷	۲.۹	۰.۶	۰.۰	۶.۳
متوسط	۰.۱	۲.۰	۱۴.۳	۶.۶	۰.۱	۲۳.۱
زیاد	۰.۰	۱.۰	۱۳.۲	۳۴.۰	۲.۹	۵۱.۱
خیلی زیاد		۰.۱	۱.۴	۸.۳	۶.۹	۱۶.۶
کل	۱.۸	۶.۷	۳۲.۱	۴۹.۵	۹.۹	۱۰۰.۰
مجموع خط دیاگونال						۵۹ درصد ردیف ۴.۱۴ درصد ستون ۶.۲۶ درصد
آزمون Kappa						Kappa=0.377 sig=0.000

جدول ۶- توزیع برآورده شدن انتظارات دینی مردم از سوی روحانیون برحسب برآورده شدن انتظارات اقتصادی مردم از سوی روحانیت (درصد)						
کل	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	انتظارات اقتصادی مردم انتظارات دینی مردم
۲۰.۹	۰.۰	۰.۰	۰.۳	۰.۷	۱.۹	خیلی کم
۶.۳	۰.۱	۰.۴	۱.۷	۲.۹	۱.۲	کم
۲۳.۱	۰.۲	۳.۷	۱۱.۶	۶.۱	۱.۵	متوسط
۵۱.۱	۱.۹	۲۲.۴	۱۹.۹	۵.۹	۱.۰	زیاد
۱۶.۶	۴.۰	۷.۹	۳.۶	۱.۰	۰.۲	خیلی زیاد
۱۰۰.۰	۶.۲	۳۴.۴	۳۷.۱	۱۶.۶	۵.۷	کل
۴۲ درصد ردیف ۹ درصد ۴۹ درصد ستون						مجموع خط دیاگونال
sig=0.000200.Kappa=0						آزمون Kappa

جدول ۷- توزیع برآورده شدن انتظارات دینی مردم از سوی روحانیون برحسب برآورده شدن انتظارات فرهنگی مردم از سوی روحانیت (درصد)						
کل	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	انتظارات فرهنگی مردم انتظارات دینی مردم
۲۰.۹		۰.۱	۰.۳	۰.۹	۱.۶	خیلی کم
۶.۳	۰.۰	۰.۶	۲.۸	۲.۷	۰.۱	کم
۲۳.۱	۰.۳	۶.۷	۱۳.۸	۲.۳	۰.۰	متوسط
۵۱.۱	۳.۳	۳۴.۲	۱۲.۵	۱.۱	۰.۰	زیاد
۱۶.۶	۷.۳	۷.۷	۱.۵	۰.۱	۰.۰	خیلی زیاد
۱۰۰.۰	۱۰.۹	۴۹.۲	۳۰.۹	۷.۲	۱.۸	کل
۵۹ درصد ۶ درصد ۱۵ درصد ردیف ۴۰ درصد ۲۵ درصد ستون						مجموع خط دیاگونال
sig=0.000383.Kappa=0						آزمون Kappa

جدول ۸- توزیع برآورده شدن انتظارات دینی مردم از سوی روحانیون برحسب برآورده شدن انتظارات سیاسی مردم از سوی روحانیت (درصد)						
انتظارات سیاسی مردم	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	کل
خیلی کم	۱۰.۶	۱.۰	۰.۳	۰.۰	۰.۰	۲.۹
کم	۰.۳	۳.۰	۲.۵	۰.۵	۰.۰	۶.۳
متوسط	۰.۱	۳.۷	۱۳.۸	۵.۳	۰.۱	۲۳.۰
زیاد	۰.۱	۲.۶	۱۷.۵	۲۸.۸	۲.۰	۵۱.۱
خیلی زیاد	۰.۰	۰.۳	۲.۸	۸.۵	۵.۰	۱۶.۶
کل	۲.۲	۱۰.۶	۳۶.۹	۴۳.۲	۷.۱	۱۰۰.۰
مجموع خط دیاگونال	۲.۵۲ درصد ۷.۱۱ درصد ردیف ۱.۳۶ درصد					
آزمون Kappa	sig=0.000292. Kappa=0					

نتیجه گیری

انقلاب اسلامی ایران عامل بسیار مهمی در بروز تغییرات بنیادین بوده است که در پی آن حکومت دینی در ایران برقرار شد. در سال‌های نخستین دهه چهارم انقلاب اسلامی نیز جامعه ایران با تغییرات بسیار گسترده روبه‌رو بوده است. عواملی چون گسترش وسایل ارتباط جمعی از قبیل اینترنت، ماهواره و... و رشد تحصیلات و حضور نسل جوان دارای ارزش‌های بیشتر مادی و گروه‌های مرجع دیگر و عصر اطلاعات، سبب بروز تغییر انتظارات مردم از نقش‌های موجود در جامعه شده است و این امر ضرورت مطالعه رابطه جامعه و روحانیون را دوچندان کرده است. روحانیون باید انتظارات تغییر یافته مردم و گروه‌های اجتماعی را بشناسند و پاسخ‌گوی نیازهای معنوی آنان باشند و نیز در پی حل مسائل گروه‌های اجتماعی که مربوط به نقش روحانیون است، برآیند. مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر شناخت مهم‌ترین انتظارات مردم از روحانیون است.

نظر پاسخ‌گویان درباره موفقیت روحانیون در برآورده کردن انتظارات مختلف آنان

بیش از ۹۷ درصد مردم ایران معتقدند که روحانیون در بیست و یک آیت (جدول ۲) انتظارات آنان را برآورده کرده‌اند و ضمن آن که ۵۰ درصد آنان میزان برآورده شدن انتظاراتشان از سوی روحانیون را در حد «زیاد و خیلی زیاد» ارزیابی نموده‌اند. و این بیانگر رضایت مردم از عملکرد روحانیون در سه دهه گذشته از انقلاب اسلامی ایران است.

انتظارات دینی مردم از روحانیون

از میان مقوله‌های شاخص انتظارات دینی، رعایت احکام شرعی با ۶۴ درصد رتبه اول را به خود اختصاص داده است، یعنی روحانیون خود عامل به آن چه تبلیغ می‌کنند، هستند.

انتظارات فرهنگی مردم از روحانیون

از میان چهار عامل مهم موثر بر انتظارات دینی مردم از روحانیون (فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی) عامل فرهنگی با ۱۳ درصد واریانس تبیین‌کنندگی انتظارات دینی مردم در صدر قرار دارد. از بین عوامل فرهنگی «به روز بودن معلومات دینی و اجتماعی روحانیون» بیش از دیگر عوامل فرهنگی انتظارات مردم را برآورده کرده است و کمترین میزان تبیین‌کنندگی واریانس انتظارات فرهنگی از بین عوامل فرهنگی مربوط به شاخص «توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های نسل جوان» با ۴ درصد است. ۵۹/۳ درصد مردم «توان پاسخ‌گویی به پرسش‌های نسل جوان» از سوی روحانیون را تأیید کرده‌اند (جدول ۲ و مدل ۱).

انتظارات اقتصادی مردم از روحانیون

انتظارات اقتصادی به عنوان عامل برآوردکننده با ۲۳ درصد همبستگی و با ۵ درصد واریانس تبیین‌کنندگی در میزان برآورده شدن انتظارات دینی مردم در مرتبه دوم اهمیت قرار دارد (مدل یک). میزان رضایت از برآورده شدن انتظارات اقتصادی با ۴۹/۴ درصد در رتبه پنجم قرار دارد (جدول ۲).

انتظارات اجتماعی مردم از روحانیون

مردم معتقدند که برآورده شدن انتظارات اجتماعی شان از روحانیت پس از دو متغیر انتظارات دینی و فرهنگی در مرتبه سوم قرار دارد. روحانیون در شاخص «مناصب قضایی و قضاوت عادلانه» بیشتر از دیگر عوامل انتظارات مردم و رضایتشان را جلب کرده‌اند و در «برخورد مناسب با عموم مردم» کمتر انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند.

انتظارات سیاسی مردم از روحانیون

از نظر مردم در میان شاخص‌های سیاسی روحانیون در «مناصب نمایندگی مجلس» بیش از دیگر شاخص‌های سیاسی انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند. شاخص سیاسی به عنوان عامل در برآورده کردن انتظارات مردم و تأثیر بر انتظارات دینی در پایین‌ترین سطح قرار دارد.

انتظارات مردم از روحانیون بر حسب متغیرهای زمینه‌ای

زنان بیش از مردان معتقدند که روحانیون انتظارات آنان را - در پنج شاخص دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی - برآورده کرده‌اند. افراد بیوه و مطلقه بیش از دیگر افراد متأهل و مجرد و افراد متأهل بیش از افراد مجرد معتقدند که روحانیون - در پنج شاخص دینی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - انتظارات مردم را برآورده کرده‌اند.

رابطهٔ تحصیلات با پنج شاخص (دینی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی و اقتصادی) موثر بر انتظارات مردم از روحانیون معکوس و منفی است؛ به این معنا که با افزایش تحصیلات میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون پایین ارزیابی شده است.

رابطهٔ سن با پنج شاخص موثر بر انتظارات مردم از سوی روحانیون مثبت است و با افزایش سن میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون رو به افزایش می‌گذارد.

بر اساس همه آزمون‌ها بیشترین پراکندگی و واریانس مربوط به شاخص اقتصادی است، یعنی میزان برآورده شدن انتظارات مردان و زنان، افراد مجرد و متأهل و باسواد و بی‌سواد، جوانان و مسن‌ها در این آیتم‌ها ناهماهنگ‌تر از آیتم‌های دیگر است (جدول شماره ۲).

میزان برآورده شدن انتظارات مردم از روحانیون در پنج شاخص در شهرهای مختلف ایران به ترتیب، دینی ۷۱ درصد (۱۴/۲ نمره)، فرهنگی ۶۵ درصد (۱۳ نمره)، اجتماعی ۶۴ درصد (۱۲/۸ نمره) و سیاسی ۶۱/۵ درصد (۱۲/۳ نمره) و اقتصادی ۵۸ درصد (۱۱/۸ نمره) بوده است.

در مجموع در شهر خرم‌آباد روحانیون در میزان برآورده کردن انتظارات مردم - در پنج شاخص دینی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - در مرتبه اول تا سوم قرار دارند. به عبارت دیگر، مردم شهر خرم‌آباد بیش از دیگر شهرها معتقدند که روحانیون انتظارات آنان را در پنج شاخص پیش گفته برآورده کرده‌اند. از سوی دیگر، مردم شهر مهاباد در زمینه برآورده شدن انتظاراتشان از سوی روحانیون در پایین‌ترین حد قرار دارند (جدول ۴).

کتاب‌نامه

۱. باقی، عمادالدین (۱۳۶۴)، کاوشی دربارهٔ روحانیت، تهران: بی‌نا
۲. داروندورف، رالف (۱۳۷۷)، انسان اجتماعی، غلامرضا خدیوی، تهران: انتشارات آگاه.
۳. رابرتسون، یان (۱۳۸۵)، درآمدی بر جامعه، ترجمهٔ حسین بهروان، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۴. رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۷)، توسعه و تضاد، تهران: انتشارات سهامی.
۵. شیرازی، محمد (۱۳۵۱)، نقش روحانیت در سرنوشت مردم، قم: انتشارات قرآن.
۶. کوئن، بروس (۱۳۷۲)، درآمدی بر جامعه‌شناسی، ترجمهٔ محسن ثلاثی، تهران: نشر توتیا.
۷. کوزر، لوئیس (۱۳۶۹)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی، ترجمهٔ محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۸. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (۱۳۸۴)، روحانیت و حوزه‌های علمیه از دیدگاه امام خمینی، تهران: چاپ سوم.
۹. مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشری (۱۳۸۲)، هویت جامعه روحانیت (شان و منزلت)، مجموعه متون و اسناد روحانیت، مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشری، ج ۳۲.
۱۰. _____ (۱۳۸۳)، تاریخ روحانیت، مجموعه متون و اسناد روحانیت، مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشری، ج ۱.
۱۱. مدیریت ویژه نشر آثار دفتر مقام معظم رهبری (۱۳۷۵)، حوزه و روحانیت، در آینه رهنمودهای مقام معظم رهبری، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ج ۱.
۱۲. ملک، حسن (۱۳۸۸)، جامعه‌شناسی قشرها و نابرابریهای اجتماعی، تهران: انتشارات پیام نور..